

Frits van Oostrom

Jan van Brederode, ridder en vertaler

Frits (F.P.) van Oostrom (1953) is historisch letterkundige, met als specialisatie de Nederlandse letterkunde van de Middeleeuwen. In 1981 promoveerde hij op het proefschrift Lantsloot vander Haghedochte, waarvoor hij werd bekroond door de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen. Van 1982 tot 2002 was hij aan de Universiteit Leiden hoogleraar Nederlandse letterkunde tot de Romantiek. In 1987 ontving hij de Dr. Wijnaendts Francken-prijs voor Het woord van eer – Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400. Voor zijn wetenschappelijk werk kreeg hij in 1995 de Spinozaprijs. Zijn boek Maerlants wereld werd in 1996 bekroond met de AKO literatuurprijs. In 1999 was hij gasthoogleraar aan Harvard. Sinds 2002 is hij als universiteitshoogleraar verbonden aan de Universiteit Utrecht. Van 2005 tot 2008 was hij president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Als voorzitter van de Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon presenteerde hij in 2006 de canon van Nederland. Hij ontving eredoctoraten van de Katholieke Universiteit Brussel (1995), de Universiteit Antwerpen (2008) en de Open Universiteit (2014). In september 2010 kwam hij in het nieuws door terug te treden uit de raad van toezicht van het Rijksmuseum Amsterdam omdat hij tegen de wens van het museum was om het pistool te verwerven waarmee in 2002 de moord op Pim Fortuyn was gepleegd. Voor Nobel streven – Het onwaarschijnlijke maar waargebeurde verhaal van ridder Jan van Brederode won hij in 2018 de Libris Geschiedenis Prijs. Uit dit laatste boek is ‘Jan van Brederode, ridder en vertaler’ een fragment (p. 142-156).

Jan van Brederode, ridder en vertaler

In *Nobel streven* schetst Frits van Oostrom een meeslepend portret van het bonte leven van de Nederlandse ridder Jan van Brederode: van de ridderkrijg in Friesland tot een barre bedevaartstocht naar Ierland, en van de intrede in een klooster tot een gewelddadige ontvoeringspoging, om uiteindelijk te eindigen bij de (mede dankzij Shakespeare beroemd gebleven) slag bij Azincourt. Een van de verrassendste uitstapjes in dat leven is dat Van Brederode, wanneer hij aan zijn wereldse schuldenlast ontsnapt door als convers (lekenbroeder) toe te treden tot een kartuizerklooster, zich daar ineens ontpopt tot de bevlogen vertaler van *La Somme le roi*, een Frans handboek voor een deugdzaam leven van Laurent d'Orléans. In Van Oostroms lezing blijkt die vertaling bovendien veel te zeggen over de levenswandel, het karakter en de stemming van Van Brederode in die periode van zijn leven. Hier volgt een deel van zijn analyse.

Jan van Leiden profileert Jan van Brederode evenwel niet als lezer, maar als schrijver en dichter. Volgens hem zou Jan *veel scone rymen ende dichten ter eeren Onser Liever Vrouwen* hebben gemaakt, waaronder een bewerking van het *Ave Maria*. Uitgesloten is dit allerminst, want de Mariadevotie in kartuizen was (en is) intens. Een van de twee vertrekken van een kartuizercel heet(te) zelfs *Ave Maria* – daar staat een Mariabeeldje waarvoor een kartuizer knielt en bidt als hij zijn cel betreedt. De kartuizer Hugo van Avallon verwoordde het rond 1200 gevoelig: 'Geen man van vlees en bloed werd ooit vader van Jezus genoemd – maar een vrouw kreeg de eer Zijn moeder te zijn.' Wellicht schuilt ergens in de schat aan anonieme Middelnederlandse Mariapoëzie nog werk van Jan van Brederode. Maar nadere aanwijzingen daartoe ontbreken voorsnog. Gelukkig wel solide bewaard is het prozageschrift dat Jan van Leiden aan hem toeschrijft: *een boeck dat hiet Conincks Somme ende is een seer devoot boeck*, vertaald vanuit het Frans, een taal die Jan van huis uit *seer wel verstont*. Zijn grootvader Dirk III was opgegroeid in Franstalig Henegouwen; zijn vader Reinoud had nauwe relaties met het Franstalige hof van Blois te Schoonhoven; zijn schoonmoeder was de Waalse Maria de Walcourt. Jans reizen zullen zijn taalvaardigheid in Frans hebben bevorderd. Hij was in 1396 met Henegouwers tegen Friesland opgetrokken; ook met de Engelse huurlingen in Staveren en op zijn reizen naar Engeland en Ierland zal hij veelvuldig Frans hebben gesproken. Frans was nu eenmaal voertaal in de middeleeuwse ridderschap.

Daartegenover staat dat Jan veel minder thuis zal zijn geweest in de devote bibliotheek die hij in Zelem aantrof. Toch kreeg hij uit die sfeer een boek om handen dat hem speciaal moet hebben aangesproken. De *Somme le roi* die hij in Zelem ging vertalen, was namelijk een tekst met onvervalste adelspapieren, en zelfs van

koninklijken bloede. In 1279 had de dominicaan Laurent d'Orléans, biechtvader van koning Filips de Stoute van Frankrijk, voor zijn vorstelijke pupil een boek geschreven dat op hoofdlijnen uiteenzette wat de kerkleer was omtrent de tien geboden, de twaalf artikelen des geloofs, de gebeden van het Onzevader en het Credo, en de zonden en deugden van de mens. Deze *Somme le roi* ('Summa [= encyclopedie] voor de koning') was een pedagogisch werk aan de hand waarvan men aan gewetensonderzoek kon doen ter voorbereiding op de biecht, maar ook een vademecum voor het leven als geheel. Speciaal voor leken geschreven, helder van opzet en stijl en met het koninklijke zegel bevestigd, viel *Somme le roi* brede verspreiding ten deel. Vandaag de dag resteren van de tekst nog altijd tachtig middeleeuwse handschriften. Daarnaast zijn er vertalingen bekend in Italiaans en Engels, in laatstgenoemde taal zelfs meerdere. In Engeland schijnt *Somme le roi* speciale belangstelling te hebben genoten; wellicht was het ook daar dat Jan van Brederode voor het eerst van deze tekst vernam.

Het was een gouden greep van Zelem om Jan een Nederlandse vertaling van *Somme le roi* tot stand te laten brengen. De tekst verdiende het; het gaf hun convers substantieel en zinrijk werk te doen; en de vertaling bleek een kolfje naar zijn hand. In de proloog stelt de vertaler zichzelf voor als *Ic bruder Jan van Brederode, convers der Catuser orden tot Seelhem*. Hij adresseert zijn geschrift primair aan heer Johan van IJsselstein, *broeder in Christi*, een edelman over wie helaas weinig bekend is. Jan wenst hem toe dat hij mag leven overeenkomstig Gods geboden en aldus de eeuwige zaligheid zal mogen bereiken. Ter bevordering daarvan, zo zegt hij, 'ben ik niet teruggeschrokken voor een beetje werk' (*heb ic mi een luttel arbeids niet laten verdrieten*). Vandaar dat Jan zich heeft gezet tot de vertaling van een boek dat *een groot clerck* van de dominicaner orde in 1279 maakte voor *den coninc Philips van Vrancrijc*. 'En het heet *Des coninx summe*, want het werd gemaakt voor de koning van Frankrijk en maakt de som op van de rekenschap die wij ooit zullen moeten afleggen jegens de grote Koning.' (Dit was een mooie duiding van de titel – of kende Jan van Brederode het academische begrip *summa* niet?)

Hoe men in Zelem aan het Franse origineel voor Jans vertaling kwam, is uiteraard niet specifiek bekend, maar *Somme le roi* was wijd genoeg verspreid om hiervan geen al te groot probleem te maken. Uit de Utrechtse kartuis Nieuwlicht is overigens wel een exemplaar van *Somme le roi* bewaard. Het boek bevindt zich thans in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, werd geschreven in 1389 en aan Nieuwlicht geschonken door jonkvrouw Machteld van Nes onder uitdrukkelijk beding dat het Nieuwlicht nooit mocht verlaten. (Evengoed deden de Utrechtse kartuizers het in de vijftiende eeuw van de hand; volgens Gumbert aangezien ze weinig ophadden met devotie in de volkstaal, die ze ver beneden hun Latijnse stand vonden.) Zeer interessant is in dit handschrift een bijgekrabbelde notitie, die vermeldt dat het boek in Nieuwlicht juist lectuur voor lekenbroeders is geweest. Het weerspiegelt goed de Zelemse verhoudingen, waar zich in dezelfde jaren eenzelfde driehoek vormde tussen kartuis, convers en *Somme le roi*.

Als gevolg van de destructie van de Zelemse bibliotheek moeten wij het stellen zonder zowel Jans autograaf als zijn werktekst van het Franstalige origineel. Daarmee

sluip in onze vergelijking van vertaling en origineel onvermijdelijk iets speculatiefs: wij kunnen nooit absoluut zeker weten wat Jan letterlijk las in het Frans en wat hij daar zelf exact van maakte. Een dergelijke marge is echter standaard in de mediëvistiek, die bij het onderzoek van vertalingen nagenoeg nooit de beschikking heeft over de authentieke werkexemplaren en altijd werkt met nazaten daarvan. Het is een handicap waarmee dit vak heeft leren leven; en dat is des te overkomelijker naarmate de secundaire overlevering van origineel en vertaling voldoende betrouwbaar is, hetgeen bij *Somme* en *Summe* zeker het geval mag heten. Waar nog eens bijkomt dat wij van de Middelnederlandse tekst sinds 1907 een uitstekende editie hebben met een uitgebreid variantenapparaat (bezorgd door D.C. Tinbergen) – en voor de Franse tekst sinds 2008 evenzo, dit dankzij Edith Brayer die van de studie van *Somme le roi* haar levenswerk heeft gemaakt en de voornaamste tekstuele varianten in haar editie opnam. Dit alles maakt ons zicht op Frans en Nederlands meer dan voldoende scherp om aan gedetailleerde vergelijking van vertaling en origineel een deugdelijke basis te verlenen.¹ Die vergelijking loont meer dan de moeite, want *Des coninx summe* blijkt een singulier stuk werk, waarin we Jan van Brederode niet alleen gedegen leren kennen als auteur, maar zelfs als mens op een manier die uit geen oorkonde valt op te maken.

Op macroniveau heeft Jan van Brederode zich trouw geconformeerd aan de structuur van *Somme le roi*. Hoe had hij ook anders gekund? Het zou van hem, noviet in de moraaltheologie, absurd aanmatigend en waanwijs zijn geweest om de biechtvader van de Franse koning op dit terrein te willen corrigeren. De ordening van *Somme le roi* in een vijftal traktaten liet Jan dan ook intact. Eerst komen de tien geboden, dan de twaalf artikelen des geloofs, vervolgens – en het meest uitvoerig – een traktaat over zonden en deugden, met aan het slot een tweeluik over de gebeden van het Onzevader en het Credo. Ook aan de mesostructuur heeft de vertaler niet wezenlijk getornd. Wel heeft hij soms kleine herschikkingen gepleegd in de volgorde van het verhoog, vermoedelijk om het begrip ervan te dienen met een strakke en overzichtelijke opbouw. Deze kleine compositorische retouches bewijzen dat Jan zijn werk als vertaler weloverwogen heeft aangepakt, en die vaststelling is allermindst een open deur. Men moet de middeleeuwse vertalers niet de kost geven die simpelweg te werk gingen *currente calamo*, ‘zoals de ganzenveer loopt’, en nagenoeg werktuiglijk hun voorbeeldtekst volgden, wat ervan komen mocht. Maar tal van subtiele verplaatsingen, recapitulaties en vooruitwijzingen van Jans hand bewijzen dat hij zich voortdurend grondig rekenschap heeft gegeven van wat hij ging vertalen en hoe de tekst onder zijn handen gestalte kreeg. Het resultaat is dat *Des coninx summe* een zeer welgestructureerd verhoog is, voor (voor)lezers en luisteraars zelfs nog iets transparanter dan de *Somme le roi*.

Op microniveau – woord, zin, alinea – is *Des coninx summe* eerst en vooral voortreffelijk vertaald. Jan van Brederode kende evident uitstekend Frans en kon dat ook nog eens vloeiend vertalen naar het Nederlands. Al in 1956 bestempelde Stephanus Axters in zijn standaardwerk over de Middelnederlandse geestelijke literatuur Jan van Brederode als ‘in litterair opzicht [...] de knapste vertaler’ en

roemde hem vanwege zijn ‘voortreffelijk Diets proza’. Dat Jan zo gunstig uit Axters’ vergelijkend oordeel kwam, is des te meer opmerkelijk omdat hij slechts een lekenbroeder was, en als auteur een buitenbeentje, haast schrijver zijns ondanks. En uitgerekend deze leek blijkt uit te munten door zijn stijl. Was het de onbevangenheid van de zondagsschrijver (zij het zeker niet op zondag), die als vanzelf buiten geijkte paden ging en bijna zonder het te weten onconventioneel durfde te zijn? Het resultaat klinkt hoe dan ook als een klok. Jan was zich daarbij scherp bewust van de verschillen tussen Frans en Nederlands. In zijn proloog verklaart hij dat *dat Frans een ander maniere van spreken heeft dan dat Duutsche* [= Dietse, Nederlandse] *doet*. Hij heeft dit onderscheid het volle pond gegund en slaagt er, in de terminologie van de moderne vertaalwetenschap, volledig in zowel brontaalgetrouw als doeltaalgericht te zijn.

Speciaal karakteristiek voor *Des coninx summe* is de zeldzaam rijke woordenschat. Opvallend is het grote aantal hapaxen: woorden die blijkens het negendelige (tegenwoordig ook digitale) *Middelnederlandsch woordenboek* (1889-1929), het levenswerk van Jacob Verdam – nog steeds het beste woordenboek van enige middeleeuwse taal ter wereld – alléén in deze tekst voorkomen. Een bloemlezing, eerst louter in het Middelnederlands (vertaling volgt aanstonds): *aencnibbelen, afvermoorden, balhorich, bestokinge, broc, cattenbiter, cnateren, gecnose, hengelroede, lollecater, marctinge, melccoe, moutvlieg, opbersten, ousch, pylaernbiter, pijlwortel, proppen, quaekscole, rabbelen, smanisse, verlancaemheit, verleckeren, schobberse, sepeloge, slabbaert, snateren, speelschot, stoelrover, tamdief, tisser, transenerer, vermasselen, verwormt*.

Theoretisch is het denkbaar dat Jan van Brederode deze woorden zelf zou hebben verzonnen, en dat zijn hapaxen dus neologismen zouden zijn. Maar dat is niet alleen een rijkelijk bizarre veronderstelling, het wordt ook door de aard van het vocabulaire weersproken. Veeleer lijkt het erop dat Jan bij zijn vertaling regelmatig woorden kiest die afkomstig zijn uit het dagelijkse spraakgebruik op straat, maar elders nooit hun weg vonden naar de geschreven taal van literatoren. De vertaling van het rijtje hapaxen hierboven luidt namelijk, in volgorde van opkomst: aansmeren, verwanten vermoorden, hoorndol, aanvechting, brok in de keel, kermisklant, kibbelen, zot [= *gek-neus*], vishengel, valse vrome, (ver)kopen op de markt, melkkoe, bierverslaafde, oplaaïen (van een vlam), muf, schijnvrome (vgl. baliekluiver), wortel die recht naar beneden groeit, zich volproppen, gokhuis, raaskallen, laster, uitstelzucht, zinnelijk verlokken, schurkachtige vrouw, druipoog, veelvraat, kletsen, schimpscheut, afzetter, kruimeldief, twistzaaiër / stoker, uitzuiger, vermommen, wormstekig.

Vanuit een aanverwante hang naar alledaags realisme heeft de vertaler bij herhaling directe rede ingevoerd op plaatsen waar het Frans op afstand blijft. Een kras geval is waar *Somme le roi* handelt over gradaties in ruziën, in abstracte termen van bespiegeling over twisten, schelden en tieren. Jan van Brederode voert op deze plaats een levendig straattoneeltje op:

Twisten of preciezer gezegd kibbelen, dat is als de een zegt ‘Het zit zo’, en de ander ‘Zo is het niet’, en dat dan in allerlei bewoordingen van twist. Maar schelden is veel grover, als ze kwaad beginnen te worden en zeggen ‘Het is absoluut zo, wie iets anders zegt die liegt!’ of dat soort heftige bewoordingen. Dat werkt als een dikke rookpluim die met spattende vonken omhoog gaat. Daarna volgt het belasteren, dat werkt als een vlam die uitslaat en vurig knettert van je krak-krak-krak; in dit stadium zeggen ze vele kwade woorden, waarbij ‘Ezel’ en ‘Boze geest’ nog het beste is dat ze ontvalt. Daarna komt het pure tieren, dan zeggen ze ‘U liegt het door uw onvolwassen kinderstrot!’, ‘U liegt zelf dubbel en dwars door uw kinnebak!’ Dan gaat het van ‘Hou uw mond, God geve u een kwade ramp!’ – ‘Hou zelf uw mond, God geve u de vallende ziekte!’ – ‘Zou ik om u zwijgen? Ik hing u liever op!’ en meer van dergelijke felle woorden. Dit betekent overgrote zonde, want de Heilige Schrift zegt: Wie zijn medechristen vervloekt, wordt zelf vervloekt door God?²

Evenzeer uit het leven gegrepen zijn de spreekwoorden en zegswijzen die Jan te pas brengt. Ze maken *Des coninx summe* tot een goudmijn voor het onderzoek naar staande uitdrukkingen in het Middelnederlands. Soms zijn het Nederlandse equivalenten voor verwante frases in *Somme le roi*; soms zijn het vrije variaties op die laatste; soms schijnbaar spontane invallen van de vertaler. Vele ervan zijn hapaxen. ‘Soms moet de wijn gewoonweg uit het bomgat spuiten’; ‘wie de koe vasthoudt, is even schuldig als degene die hem slacht’; ‘gulzigheid is een visser uit de hel’; ‘de weg naar de hel is met honing ingesmeerd’; ‘de dood onder zijn kleren dragen’; ‘soms is het terugkeren of hangen leren’; ‘een olieslager kan zijn kleren niet even schoon houden als een borduurwerker’; ‘ambitie is een pan waar de duivel in braadt’; ‘wie jaloers is, ziet het goede in een ander even weinig als een uil de zon’; ‘als de ene hand de andere wast, worden ze beide schoon’.

Behalve rijk en pittig, kan Jans bloemrijke stijl ronduit poëtisch worden genoemd. Dit geldt met name voor zijn beeldspraken en analogieën. Ook deze zullen soms uit de volksmond komen – straattaal kan uitermate kleurrijk zijn – maar ook wel eens van eigen vinding zijn. Het lijkt erop dat Jan een sterk associatieve, welhaast dichterlijke geest had, op zijn minst als hij de ganzenveer hanteerde. Het wemelt in *Des coninx summe* van vergelijkingen en metaforen, veelal toegevoegde. De wereld is een grote markt, die alle mogelijke koopwaar veil heeft; roem vliegt voorbij zoals een vogel, waarna de lucht zich sluit alsof er niets gebeurd is; een praatziek mens is als een rammelende oliemolen; ijdelheid is hovenier van hoogmoed; eigendunk is als de koekoek die alleen zichzelf bezingt; een nijdas weet zelfs gif te zuigen uit een bloem die bijen honing geeft; vleiers dekken alles toe, zoals de staart die hangt voor het onreinste van het dier; schrokoppen zouden willen dat ze halzen hadden als kraanvogels en magen als koeien; mensen zijn soms nodeloos bang, net als kinderen voor gakkende ganzen; een echte luiaard zou nog liever in zijn kerker blijven liggen rotten dan het trapje te beklimmen naar een openstaande uitgang; lichamelijk genot is als een druppel dauw die van een afstand op een edelsteen gelijkt, maar neervalt als

men hem wil pakken; wereldwijd is gek voor God. En ook een keer: ‘Wat heb ik God misdaan? Heb ik soms tegen de maan gepiest?’

Frases als deze geven in bredere zin te denken. Ons gevestigde beeld van het Middelnederlands berust op meer dan duizend, soms zeer lange teksten van geletterden, die ook als zij niet deftig wilden doen in een voornaam register spraken. In vergelijking tot hun stadhuistaal – bovendien dikwijls op rijm! – is levend, authentiek Middelnederlands van alledag een grote zeldzaamheid. Het is alsof men het moderne Nederlands zou moeten aflezen aan de – ook nog eens zwaargehavende – voorraad van de betere boekhandel. Verzorgde, rijke taal voorzeker – maar allerminst representatief. Het heeft een zekere ironie dat er een gelegenheidsauteur als Jan van Brederode voor nodig is om ons dit inzicht bij te brengen.

Op aanverwante wijze houdt *Des coninx summe* ook de biograaf een spiegel voor. Afgaande op de tot nu toe in dit boek gebruikte bronnen lijkt het alsof Jan van Brederode zich exclusief bewoog in kringen van edelen en andere prominenten, die weliswaar connecties in de gewone wereld hadden, maar dat toch bovenal in directieve zin. Jans laatste oorkonde als heer van Brederode is wat dat betreft typerend. Daarin beregelt hij voor 't Oge³ de bierprijzen en maatvoering van tapperijen op de afstandelijke toon die wetgevers nu eenmaal bezigen. Legt men *Des coninx summe* naast zijn Franse origineel, dan blijkt dezelfde Jan van Brederode het kroegwezen terdege van binnenuit te kennen. (Misschien ook niet zo vreemd voor iemand die zoveel onderweg was.) Hij heeft een scala aan termen voor een drinkebroer: *taveerneloper*, *moutvlieg*, *bierlaars*, *kelderleeuw*, en spreekt bij herhaling over mensen ‘die hun mond tot sluis maken’. Ook kent hij de branche van nabij, waar hij spreekt over biertappers ‘die schuim voor bier verkopen’ en herbergiers die lieden inhuren die bij hun etablissement gaan staan, doen of ze reguliere klanten zijn en dan luidkeels de wijn daarbinnen prijzen. Getuige toevoegsels van eigen hand wist Jan hoe dronkenlappen over straat kunnen gaan als zwalkende zeelui, en dat ze ook wel eens wezenloos voor zich uit gaan zitten staren ‘als verzopen kalveren’. Hij meldt dat menigeen rechtop de kroeg in gaat, maar *die comen daer dicke weder uut al vallende ende strukelende*. En hij vergast de lezer, los van het Oudfrans, op de getijden van een dronkaard *the day after*:

Na de metten komen de lauden [= de getijden van Gods lof], en die gaan als volgt: ‘Och lieve heer, wat een goede wijn dronken we gisteren! Trouwens, we kregen ook uitstekend te eten, onze maaltijd was overheerlijk bereid!’ Daarna beweent hij zijn zonden, en zegt: ‘Och God, ik had het heel de nacht te kwaad, ik was zo goed als dood! Het was een al te koppige wijn die we gisteravond dronken! Mijn hoofd doet mij zo'n zeer! Ik zal me pas weer gezond voelen als ik gedronken heb!’

Ook met de belendende horeca van gokhuizen, bordelen, badhuizen en kermisvermaak is Jan van Brederode overduidelijk vertrouwd – zoals hij in het algemeen goed op de hoogte blijkt van wat en wie er in de wereld omgaat. De catalogus van rollen en beroepen in *Des coninx summe* bevat niet alleen de

voorspelbare ridders, heren, priesters, monniken, nonnen, boeren, schouten, baljuwen, rechters en kooplieden, maar ook: paardenhandelaren, geldwisselaars, brouwers, koppelaars, hoveniers, strafpleiters, makelaars, gokkers, dieveggen, waarzeggers, *heelgezellen* en hun tegenvoeters *redegezellen* – dat wil zeggen vrienden met wie men respectievelijk geheimen deelt en honderduit kletst – *barenteeres* [= afzetters], *reerovers* [= lijkberovers], hoeren, pluimstrijkers en vleiers, sprooksprekers, zangers, leugenaars, roddelaars, bedelaars, afzetters, vuilbekkers, meinedigen, kruimeldieven, uitzuigers, landlopers, abten, arbeiders, biechtvaders, dobbelaars, hondenslagers, joden, ketters, kruimeldieven, kampvechters, voogden, *testamentoors*, notarissen, woekeraars, wichelaars, rentmeesters, straatschuimers, vervalsers, weduwen, Westfaliërs, Fransen en Vlamingen (als volkeren die allemaal graag vloeken). En dit is slechts een keuze.

Des coninx summe ademt al met al een vitaal realisme dat zonder weerga is in Middelnederlandse bronnen, letterkundige en ambtelijke. Hoezeer de tekst ook uit het Frans vertaald mag zijn, hij biedt unieke doorkijk naar hoe Jan van Brederode in het leven stond.

Die levenshouding was allerminst optimistisch, in elk geval ten tijde van Jans schrijfarbeid in Zelem. Zijn somberheid loopt als een rode draad door heel *Des coninx summe* wanneer men deze met zijn Franse voorbeeld vergelijkt. De editie Tinbergen verdeelt de tekst in 571 paragrafen van gemiddeld vijftien regels. In de meeste paragrafen heeft Jan van Brederode tamelijk getrouw vertaald en de proporties van zijn voorbeeld aangehouden. Maar een aantal paragrafen heeft hij sterk uitgebreid of zelfs verveelvoudigd. Zulke harmonicabewegingen in zijn vertaaltechniek geven uiteraard goed zicht op wat hem kennelijk in het bijzonder aansprak, en daaruit komt een duidelijk patroon naar voren. Het komt er in de kern op neer dat Jan gemeenlijk getrouw volgt wanneer de *Somme* het goede in de mens behandelt, maar duchtig extra uitpakt ten aanzien van diens kwade kanten.

Telkens als het Frans concrete misstanden benoemt, weet Jan er steevast nog een paar. Zoals bij hovaardij: spotten en vergeten te vasten; bij traagheid: mokken; bij nijd: leedvermaak en het kleineren van andermans daden; bij hebzucht: verovering door militaire overmacht, afpersing van arme lieden, en oneerbare beroepen zoals *wilde ridders* ‘die met scherpe zwaarden in hemd en broek rondrijden’, beroepsgokkers, bordeelhouders, hondenslagers, koppelaarsters, hoerenmadammen ‘en allerlei andere ambachten van mannen en vrouwen die zondig en schandelijk zijn en die ik niet allemaal op kan noemen, het is mij gewoon te veel om te bedenken’. Jan heeft aan een klein zetje uit het Frans voldoende om uit te pakken over wangedrag. Bij onkuisheid weidt hij uit over oneerbare vrouwen; bij gulzigheid over schransen en kroeglopen; bij ‘de zonden van de tong’ over ijdele woorden, opscheppen, vuilbekken, raaskallen en anderen paaien om je eigen lof te laten zingen.

Vooraf bij nijd, gulzigheid en hebzucht brengt de vertaler een heel arsenaal aan negatief gedrag in stelling. Bij *niders*: vreugde scheppen in andermans verdriet, kwaadspreken en daaraan complete leugens toevoegen. Als iemand iets goeds zegt

over een ander, een reactie geven in de geest van ‘Het doet mij goed te horen dat u hem prijst, maar ik ben overtuigd dat u ook andere kanten van hem kent’, en als de ander dan verbaasd kijkt, voortgaan met ‘Ik wil niet graag de eerste zijn die u dit vertelt, en als u nog een tijdje leeft zult u het nog van honderd anderen horen, maar...’ (Het staat er werkelijk zo, in vloeiend Middelnederlands). Bij gulzigaards: niet rustig kauwen maar obsessief doorschrokken, drank door de keel gieten tot de adem stopt, en ’s winters alleen stoppen met naar binnen kloppen omdat kou aan de tanden het belet. Bij hebzucht: uitlenen met het oogmerk om te kunnen confisqueren, een hengst verkopen met een nodeloos duur zadel, plus een scala aan technieken waarmee ambtenaren (*officiers*) eerbare sloebbers hun zuurverdiende geld afpersen:

Want zij dreigen menige arme man of vrouw, die een schamel loon hebben verdiend met het zware werk van dorsen, spinnen of onderhoud van dijken en dammen, op te brengen voor hun heer, tenzij zij hun een steekpenning geven. Ja, ze nemen deze mensen zelfs dikwijls gevangen, die nooit iemand iets misdeden, en leggen ze op de pijnbank alsof het moordenaars zijn, waardoor ze van de pijn wel moeten zeggen wat men wil horen – allemaal opdat zij er winst uit mogen halen. Zo zijn de ambtenaren bij vrouw hebzucht kind aan huis!

In *Des coninx summe* heerst door dit alles een nogal paradoxale stemming. Omvattend kader is een uiteraard opbouwende tekst over het ware geloof en deugdzaam leven – zoals voor zich spreekt bij een traktaat over moraaltheologie geschreven door de pastor van de Franse koning. Hieraan heeft Jan van Brederode niet getornd. Maar wie tussen zijn regels doorleest – of liever: zijn regels naast de parallelle Franse legt – ziet een veel zwartere kijk doorschemeren op mens en wereld, waarin de pastorale hoop haast tegen beter weten in lijkt. *Des coninx summe* schotelt een vrij bittere, om niet te zeggen cynische kijk op mens en wereld voor. Jans wereldbeeld verrijst als stoet van zondaars, groot en klein, die zich niet alleen misdragen jegens God maar ook tegen hun medemens: schijnvromen, alcoholisten, kwakzalvers, woekeraars, kippendieven, wolven in schaapskleren, valse pleiters, loze rechters, valse getuigen, bewuste verspreiders van vals nieuws (mondeling en schriftelijk), vrouwen die hun wenkbrauwen epileren om jongemannen (‘gekneuzen’) het hoofd op hol te jagen, en vooral heel veel sjoemelende middenstanders die rommelen met maten en gewichten en de kwaliteit van koopwaar – dit tot en met paardenhandelaren die de zwakke plekken van hun dieren verzwijgen ‘zelfs al vraagt men hen ernaar’. Professionele schoonschrijvers zijn trouwens geen haar beter: *die tonen eerst die goede letteren ende na en scriven sise niet half so goet ende verdervent al*. Maar net zo goed is er van alles mis in kringen van de hoge heren, die topzwaar zijn van hovaardij. Neem alleen al hoe zij hun belasting durven noemen: ‘Ze noemen het *bede* – maar het zijn *geboden*.’ Ook zullen heren, hoe groot hun territorium ook is, gegarandeerd meer willen hebben. Ze zijn daarmee misschien wel heer van een immens gebied, maar niet over hun eigen innerlijk. En toch blijven wij mensen maar verslaafd aan aardse bevrediging, zo schampert Jan: ‘We schijnen te

denken dat varkens in hun mest groter geluk ervaren dan engelen in de hemel.’ Het leven voor erkenning in de wereld lijkt volgens hem — het is alweer een toevoeging van de vertaler — op vissen met een gouden haakje. De kans dat men het haakje (zijnde de ziel) verspeelt, is vele malen groter dan alles wat men ooit aan vis zou kunnen vangen.

¹ Op www.nobelstreven.nl vindt men een gedetailleerde vergelijking van beide, uitgevoerd door dr. Ingrid Biesheuvel en schrijver dezes.

² [Twisten of kibbelen properlic te segghen, dat is, wanneer die een seit: ‘Het is’, die ander: ‘Ten is’, ende des ghelijcs in allen twistwoerden. Mer scelden is veel grover, als si beginnen toernich te worden ende segghen ‘Het is ymmer aldus, wie anders seit, die lyecht!’ of sulke felle woerde. Dat is die roec die dan al die ende vol voncken opwaert slaet. Daerna comt dat lasteren, dat comt recht als een vlamme op bersten ende blacken crac-crac-crac; so seggense menich quaet woert, so ist al ‘Ezel!’ ende ‘AU!’, dat beste dat hem of gaet. Daer na comt dat quaet spreken, dan segghen si: ‘Ghi lyeghet het doer uwen croden soens hals!’, ‘Gi lyeghet selve te dwars ende te langhes doer uwe kinnebacken!’ Dan ist al ‘Swighet, God gheve u enenquaden rampe!’ ‘Swighet selve, God gheve u tvallendevel’ ‘Soudic u swighen? Ic hinghe u liever!’ ende veel sulker felre woerden. Dat is alte seer grote sonde, want die Heilige Schrift seit: Wie sinen even kerst en vermaledijt, die is selve vermaledijt van Gode.]

³ Het waddeneiland Callensoog onder het bewind van de heren van Brederode en hun erfgenamen, de graven van Holstein-Schaumburg, tot de verkoop aan vier Hollandse heren, ca. 1250-1614.